

САВРЕМЕНА СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ
(колективна монографија)

Уредник:
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Београд
2014

Издавач:

Филолошки факултет Универзитета у Београду

За издавача:

Проф. др Александра Вранеш

Рецензенти:

Академик Предраг Пипер

Проф. др Срето Танасић

Идејно решење корица:

Лепосава Кнежевић

Коректура:

Аутори и Весна Николић, мастер

Припрема и штампа:

Чигоја
ШТАМПА

office@cigoja.com

www.chigoja.co.rs

Тираж:

300

ISBN 978-86-6153-235-1

Ова књига је настала као резултат научно-истраживачког рада на следећим пројектима Института за српски језик САНУ:

178009 – Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српкохрватског књижевног и народног језика САНУ,

178007 – Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика (ЕРСЈ), и

178021 – Опис и стандардизација савременог српског језика.

Пројекте у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Александра М. Марковић
Институт за српски језик САНУ

ГРАМАТИКА У СРПСКИМ РЕЧНИЦИМА

1. Увод

Предмет нашег рада јесте граматика у српским речницима. Посматраћемо начин на који се граматичке информације износе у речнику, као и начин на који граматика утиче на значење речи. У разматрању ћемо користити речнике општег, описног типа. Као што је познато, постоје три таква речника српског језика – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), чија је израда још увек у току, као и шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС) и једнотомни *Речник српскога језика* Матице српске (РСЈ).

1.1. Техничке напомене

У раду ћемо се, поређења ради, осврнути на начин представљања неких лексема у речницима руског и енглеског језика. Од енглеских речника користићемо *Оксфордски речник енглеског језика* (*Oxford English Dictionary*, у даљем тексту ОЕД), затим *Речник енглеског језика за напредне ученике* издавачке куће *Macmillan* (*Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, у даљем тексту МЕД), једнојезични речник намењен онима који уче енглески.

Од руских речника користићемо *Словарь русского языка в четырех томах* (*Малый академический словарь*, у даљем тексту МАС), као и *Толковый словарь русского языка*, у редакцији Д. Н. Ушакова (у даљем тексту ТСР).

---

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

2. Два аспекта језичког описа – граматика и речник. Интегрални приступи језичком опису

Опис једног језика подразумева израду дескриптивне граматике и дескриптивног речника. Та капитална дела обично се израђују одвојено, независно једно од другог. Идеја о потреби за повезивањем синтаксичког и семантичког описа језика обележила је лингвистичка истраживања током друге половине XX века. У то време настаје више интегралних језичких теорија, чији поборници сматрају да би граматички и лексикографски опис требало повезати.

Ми ћемо, у кратким цртама, представити размишљања о повезивању граматике и речника неких домаћих и страних слависта – пољске научнице З. Тополињске, руског лингвисте Ј. Апресјана и српског синтаксичара Љ. Поповића. Поменућемо и размишљање П. Пипера о односу граматике и лексике.

У својој надахнутој студији посвећеној идеји о идеалном, „сањаном” речнику, З. Тополињска каже: „Да би се описао један језик, потребан је тандем: речник и граматика” (2002: 33). Она истиче да би идеална ситуација била да аутори дескриптивне граматике и речника сарађују, а да у реалности, међутим, такве сарадње углавном нема. На дескриптивним граматицима и речницима раде одвојени колективи, тако да се пропушта драгоцену прилику да се у овим капиталним делима примене исти теоријски приступи, као и исти принципи „идентификације, класификације и интерпретације језичких јединица” (2002: 33).

Ј. Апресјан је заступник *интегралне језичке теорије*. Он истиче да се „интегралним описом језика сматра онај у ком су речник и граматика ... међусобно усаглашени по типу информација које се у њих уносе, као и по начину на који се бележе” (Апресјан 1995: 135). По овом аутору, идеја о јединственем, „интегралном” лингвистичком опису представља једну од главних новина савремене језичке теорије (1995: 10).

На чињеницу у којој мери би се побољшао квалитет синтаксичког и лексикографског описа уколико би се рад на њима усагласио и повезао указивао је у својим радовима и Љ. Поповић. Он заступа комуникативно-граматички (интегрални) приступ синтакси и истиче потребу за модернизовањем синтаксичког и лексикографског описа српског језика (Поповић 2003). Интегрални приступ уткан је и у концепцију синтаксе у *Граматици српскога језика* (Станојчић и Поповић 2012).

Љ. Поповић критикује традиционални приступ синтакси у србистици, будући да се у њему пажња не посвећује опису реченичних модела; изучавају се врсте речи и њихове граматичке категорије, а конкретним лексемама не посвећује се пажња. Уз то, аутор истиче да се за вишезначне

глаголе не води рачуна о томе у ком су значењу употребљени (посматрају се као лексеми, не као лексеми употребљене у једном од више значења, као сублексеми) (исп. Поповић 2003: 202–203).

Што се традиционалне лексикографије тиче, Поповић истиче да се у њој пажња не посвећује синтаксичкој дистрибуцији лексеми.¹ Он сматра да би приказ синтаксичког (граматичког) система и приказ лексикона требало повезати и мисли да би то повезивање било омогућено применом предложеног теоријског концепта. Граматичка правила требало би да буду интегрална, тј. таква да осим категоријалне „компоненте садрже и конкретизацију неопходну за адекватну примену на јединице речника” (1997: 481),² док би приказ лексикона „морао да садржи сву синтаксички (и шире, граматички) релевантну информацију, тј. да буде интегрални лексикон” (нав. место).³

П. Пипер истиче да је после низа покушаја да се у појединим граматичким моделима утврди место лексикона „данас ... прилично јасна чињеница да је однос између граматикализованих и неграматикализованих знаковних језичких јединица градуелне природе, јер нема лексике без граматичких својстава, као што су са друге стране многе појаве које се називају граматичким мање или више видљиво искључиво лексички условљене (нпр. реализација безличних глагола искључиво у безличним реченицама, стативни глаголи и блокирана позиција објекта, употреба партикуларизатора и лексичко значење именице итд.)” (Пипер 1988: 12).

3. Граматичке информације у речнику

Пунозначне врсте речи (именице, придеви и глаголи) у речнику се не обележавају квалификатором којим се одређује врста речи, за разлику од непунозначних. Изузетак од овог правила чине прилози, а разлог за то јесте чињеница да од прилога воде порекло неке друге врсте непунозначних речи истог облика – предлози, везници и речце; уз то, неки придеви

¹ „Традиционална лексикографија се бави речима, а не синтаксичким јединицама које се од њих формирају, не поклања довољно пажње синтаксичким аспектима употребе лексеми ... нити поставља одговарајуће задатке синтаксичарима. А та неинтегрисаност између приказа синтаксе (и уопште граматике) и речника односно одсуство координације рада на граматикама и речницима јесте једна од главних препрека за модернизацију и граматичког и лексикографског описа српског стандардног језика” (2003: 204).

² Напомињемо да је читав број зборника у ком се налази овај рад посвећен међуодносима граматике и речника у српском језику.

³ Непуну деценију након писања ових редова из штампе је изашла *Синтакса савременог српског језика* (Пипер и др. 2005), у којој је дужна пажња поклоњена речничном моделовању и у којој се, када је реч о глаголима, говори о конкретним предикатима, тј. предикатским изразима које конституишу глаголи у личном глаголском облику.

у средњем роду могу имати исти облик као прилози, што би корисника речника могло да доведе у недоумицу.⁴

Што се пунозначних врста речи тиче, уз именичке и глаголске одреднице стављају се квалификатори којима се означавају њихове инхерентне, класификационе граматичке категорије – бележи се именички род (квалификаторима *м, ж, с*) и глаголски вид (*свр./несвр.*, у РМС *сврш./несврш.*). Придевске одреднице наводе се у сва три рода, чиме се индиректно указује на то да су у питању придеви. Што се тиче морфолошких категорија (падеж и број код именица, број, падеж и вид код придева, конјугација код глагола, као и компаратив код придева и неких прилога), поједини облици наводе се само у случају акценатског или морфолошког одступања у односу на одредницу.⁵

Исти, готово идентичан начин директног и посредног навођења граматичких категорија налазимо и у руским речницима МАС и ТСР, па би се могло закључити да је принцип који се користи у српским описним речницима преузет из славистичке лексикографије.

С друге стране, у енглеским речницима користе се посебни квалификатори за сваку врсту речи. Мислимо да разлоге за то треба тражити у морфологији, будући да је у енглеском језику чест случај да именице и глаголи имају исти канонски облик. С друге стране, придеви не разликују род, па се на неки начин мора сигнализирати о којој врсти речи се ради. Што се прилога и непунозначних врста речи тиче, видимо да се они директно квалификују и у славистичким речницима.

У делу рада који следи мало детаљније ћемо се осврнути на поједине врсте речи и њихово представљање у Речнику САНУ.⁶

3.1. Именице

3.1.1. Обележавање рода

После именичке одреднице ставља се квалификатор за ознаку рода,⁷ ако именица има два рода, и то се назначавача на два начина: или се оба

⁴ Више о томе в. у Стевановић (1982: 290).

⁵ О директном и индиректном навођењу показатеља граматичке категорије писала је Д. Гортан-Премк. Она истиче: „Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно. Нпр. у Речнику САНУ ознака рода (м, ж или с) уз одредницу показатељ је и граматичке, именичке категорије речи; квалификатори свр. и несвр. ... указују на глаголску категорију речи; ознаке, пак, прил. ... предл. ... узв. ... директни су идентификатори у овоме смислу” (Гортан-Премк 1980: 108–109).

⁶ Нећемо оптерећивати рад свим разликама између РСАНУ, РМС и РСЈ. Акценте ћемо наводити само ако је то од значаја за случај који илуструјемо.

⁷ Како смо рекли у тачки 3 овог рада, ознака рода је и индиректан показатељ именичке категорије.

рода сматрају равноправним (као код именица *будалетина*, *бол*, *злица*, на пример, па се тако и представљају),⁸ или се једном од њих даје предност, што се назначава стављањем ознаке мање уобичајеног рода у заграду (нпр. *ловокрадица м (ж)*, *глеђ ж (м)*, *оговарало с (м)*).⁹

3.1.2. Обележавање броја

У вези с категоријом броја код именица треба имати у виду да се већина заједничких именица употребљава и у једнини и у множини, без посебних ограничења. Уколико се именица јавља искључиво у једнини, односно у множини (*singularia/pluralia tantum*), то се наглашава стављањем квалификатора *јд.*, односно *мн.* после ознаке рода, уколико се ограничење односи на целу одредницу (дакле: **наочаре ж** и **наочари ж** и **м** (мн.), **мекиње ... ж** мн. (ретко у јд. *мекиња*)), односно после броја одговарајућег значења, уколико се ограничење односи само на то значење (нпр.: **ваздух ... 1. а.** (само јд.) *смеша гасова...* **3.** (само јд.) *клима, поднебље;* **верига ... 3.** (само мн.) *окови, букагије.*

За неке заједничке именице карактеристично је да имају суплетивну множину (нпр. *човек – људи*, *брат – браћа*, *дете – деца*); правило је да се код одреднице у једнини нагласи да именица има суплетивну множину, а као одредница успоставља се и њен множински облик: **кљусе ... с** (супл. *кљусад*); **кљусад ж зб.** *им. од кљусе*. Неке именице имају двојаку суплетивну множину, па је и то потребно нагласити, нпр.: **кумче ... с** (супл. мн. *кумчад* и *кумчићи*).

Градивне и апстрактне именице обично се, као што је познато, користе у једнини. Кад се користе у множини, имају другачије значење. Та множинска значења лексикографи понекад бележе, а понекад не, што би се могло објаснити непотпуном грађом или системским пропустом у идентификацији и регистровању таквих значења.

Ако погледамо, на пример, на који је начин одредница *љубав* представљена у РСАНУ, РМС и РСЈ, а затим у речницима енглеског и руског језика, видећемо да су на сличан (али не идентичан) начин идентификована значења, с тим што се у МЕД и у ТСР експлицитно наглашава у којим се значењима реч понаша као бројива, а у којим као небројива.

⁸ На пример: **будалетина ж** и **м**; **ббл¹**, *ббла м* (ист. кр.) ... и **ббли** (*ббли*) **ж** (зап. кр.); у другом случају, употреба мушког рода сматра се уобичајеном за источне, а женског за западне крајеве некадашњег српскохрватског говорног подручја.

⁹ У вези са овим желимо да наведемо напомену проф. Д. Гортан-Премк, која нам је у разговору љубазно скренула пажњу на следеће: „Из начина на који се обележава двојност не би требало извучити апсолутне закључке. Разлог томе је тај што лексикографија иде испред науке о језику; у морфологији је ова појава објашњена, али не и детаљно описана, поготову није описана за сваку лексему појединачно.”

РСАНУ: **љубав** ж **1. а.** *осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему...* Упућивао је прекоре на безазлен начин који је одисао љубављу (Живад. 2, 57). **2. б.** *особа која се воли ... драга, вољена особа.* – За њега и не знамо баш поуздано ... колико је љубави променио (Срем. 15, 162).¹⁰

OED: **love 1.** *That disposition or state of feeling with regard to a person which (arising from recognition of attractive qualities, from instincts of natural relationship, or from sympathy) manifests itself in solicitude for the welfare of the object, and usually also in delight in his or her presence and desire for his or her approval; warm affection, attachment. 9. A beloved person: esp. a sweetheart.*¹¹

MED: **love 1.** [UNCOUNTABLE] *a very strong emotional and sexual feeling for someone; 2. the feeling of liking and caring for someone such as a member of your family or a close friend; 3. [COUNTABLE] someone who you have a sexual or romantic relationship with.*

MAC: **ЛЮБОВЬ**, -бви ... ж. **1.** *Чувство глубокой привязанности к кому-, чему-л. 2. Чувство горячей сердечной склонности, влечение к лицу другого пола. 3. Внутреннее стремление, влечение, склонность, тяготение к чему-л.*

ТСР: **ЛЮБОВЬ**, -бви ... ж. **1.** *только ед. Чувство привязанности, основанное на общности интересов, идеалов, на готовности отдать свои силы общему делу. Л. к родине. || Такое же чувство, основанное на взаимном расположении, симпатии, близости. Братская л. Л. к людям. || Такое же чувство, основанное на инстинкте. Материнская любовь. 2.* *только ед. Такое же чувство, основанное на половом влечении; отношения двух лиц, взаимно связанных этим чувством. Несчастливая л. Счастливая л. Неразделенная л. Платоническая л. 3.* *перен. Человек, внушающий это чувство (разг.). Она была моей первой любовью.*

За градивне именице у РСАНУ, OED и MAC такође се систематски не назначава да су претежно небројиве, док се то чини у MED и ТСР.

РСАНУ: **млеко** ... с **1.** *бела хранљива течност која се лучи из млечних жлезда...*

¹⁰ Поступак у РСЈ је сличан, а у РМС је значење издвојено као друго у РСАНУ и РСЈ (*вољена, драга особа*), представљено уз основно значење, после тачке и запете, али није сигнализирана могућност множинске употребе именице у том значењу.

¹¹ Интересантан је, мада не од интереса за наш рад, прагматички део дефиниције овог значења: "Often used as a term of endearing address".

РСЈ: **млеко** с **1**. *бела хранљива течност која се лучи из млечних жлезда жене, односно женке сисара ... а служи као основна храна за одојчад, односно младунчад...*¹²

OED: **milk** ... **1**. *An opaque white or blush-white fluid secreted by the mammary gland of the female individuals...*

MED: **milk** noun (uncountable) **1**. *a white liquid that comes from cows ... which people drink and use in cooking a. a white liquid that women and female animals produce in their bodies to feed their babies or young animals.*

МАС: **МОЛОКО**, -а, ср. **1**. *Белая питательная жидкость, выделяемая грудными железами женщин и самок млекопитающих для выкармливания младенцев, детеныша. || Такая жидкость, получаемая от коров (а также коз) и являющаяся продуктом питания.*

ТСР: **МОЛОКО**, -а, мн. нет, ср. **1**. *Белая или желтоватая жидкость, выделяемая грудными железами женщин и самок млекопитающих после родов для вскармливания младенца, детеныша. 2. Коровье молоко, как пища.*

Наше је мишљење, а није усамљено,¹³ да би експлицитно и систематично навођење информације овог типа било више него корисно.

3.1.3. Падежни облици

Поједини падежни облици именичких одредница дају се само у случају акценатског или морфолошког одступања од облика одреднице (жѐна ... вок. жѐно; ген. мн. жѐнā); мушкѐрац, -рца. Уколико се неки падежни облик именице поприложио, даје се (или би требало да се даје) као посебна одредница, нпр.: **јутром** прил. *ујутру, јутрос*; **силом** прил. *помоћу силе, на силу, насилно* и сл.¹⁴

¹² Сличан је поступак и у РМС, па га нећемо наводити.

¹³ Ево шта на ту тему у уводу РСЈ каже М. Николић, главни уредник Речника: „Именице које имају само облике једине (као што су *лишће, стид* и сл.), као ни тзв. небројиве именице (нпр. *брашно, матер, шљунак* и сл.) нису, нажалост, ни у овом речнику квалификоване као такве. То остављамо за неко од наредних издања (ако их буде)” (РСЈ: 9).

¹⁴ Приликом адвербијализације именице губе променљивост. Уопште, приликом преласка речи из једне класе у другу мења се скуп морфолошких категорија које поседују. Приликом поименичавања, придеви губе могућност промене по родовима (*млада, Енглеска*). За више информација о морфолошким променама које прате конверзију в. Тафра 2005: 102–103.

3.2. Придеви

3.2.1. Род код придева

Придевске одреднице наводе се у сва три рода, али се, у случају да се женски и средњи род од мушког разликују само по наставку, не понавља одредница у сва три рода, већ се само стављају наставци: **бркат**, -а, -о. Уколико постоје морфолошка или акценатска одступања у женском и средњем роду, наводе се, почев од првог непромењеног гласа, облици преостала два рода: **јџдан**, -дна, дно, односно цели облици, ако је реч кратка: **жџт**, жџта, жџто.

За неке придеве карактеристична је употреба само у једном роду, нпр. за придеве *бременита*, *стеона* у женском, па се то напомиње уз њихово основно значење. Дешава се и да се такво ограничење везује само за неко секундарно придевско значење, нпр.: **дебео**, дебела, дебело ... **10**. (у ж роду) покр. еуф. *бременита*, *трудна*.

3.2.2. Придевски вид

Придевске одреднице дају се у неодређеном виду ако придев има оба вида, а у одређеном само ако придев нема неодређени вид (нпр. *источни*, *западни*).¹⁵ Ограничење које се односи на давање предности неодређеном виду у неком значењу у РСАНУ много је мање заступљено, колико је нама познато, само код одредница *готов* и *новчан*: **готов**, -а, -о ... **2**. (обично неодр.) *који се потпуно спремио, опремљен; припремљен*. – Стари Циго беше већ на ногама, готов (Јакш. Ћ. 7, 311).

3.2.3. Придеви у именичкој функцији

Понекад се видско ограничење наводи само за једно од више значења и обично је везано за именичку функцију придева, нпр. **врућ** ... **6**. (у именичкој служби, само одр.) ж **а**. *јак ударац; јак шамар*. – Ако одмах не признаш, добићеш двадесет и пет врућих жилом (Ков. Д. 1, 274). ... **б**. *ракија кувана с медом или шећером*. – Дај, Петре, „врућу”, шалили су се другови пред земуницом (Јанк. Р. 1, 40). Супстантивирани придеви понекад се даје као посебна одредница (**Енглеска**, **добро** и сл.).¹⁶

¹⁵ У Речнику САНУ у вези с овим постоји неуједначеност, па је придев *јужни* у одређеном виду дат само као контролна одредница (**јужни** в. *јужан*), док се одредница *јужан* даје као главна. Значење издвојено као основно (в. *југов*, за који је карактеристична *југовина*, *топле*, *благе атмосферске прилике*) са синхроног становишта свакако је ређе и, по нашем мишљењу, требало га је дати као секундарно. Основно значење придева *источни* и *западни* (одреднице *источан* и *западан* у Речнику САНУ не постоје, јер придеви нису посведочени у неодређеном виду) гласи: *који се односи на исток (запад), који се налази на истоку (западу)*. Уз то, придев *јужни* по азбучном реду долази после придева *источни* и *западни*, па је, тим пре, њихово представљање требало уједначити.

¹⁶ Ми на овом месту нећемо залазити у проблем разграничења полисемије од конвензије, који помињемо и у наставку рада. Ови примери показују да границе између те две појаве нису сасвим јасне и да тај проблем постоји у лексикографији.

3.2.4. Компарација

Облик компаратива наводи се уколико је „граматички интересантан” (Упутства, чл. 273), нпр. **велик** ... (комп. већи); **мрзак** ... (комп. мрскији и мржи). Облици суперлатива не наводе се ни међу облицима, нити као одреднице.

3.3. Заменице

Личне заменице дају се као посебне одреднице за свако лице (у оба броја), а информација о класи речи најчешће се даје и квалификатором зам. и у дефиницији: **ја** зам. ... **1.** лична заменица за прво лице једине; као одреднице се успостављају и поједини суплетивни падежни облици личних заменица: **мене** ген. и ак. личне заменице првог лица јд. „ја”; **мени** дат. личне заменице првог лица јд. „ја”. За остале именичке, као и за придевске заменице одредница се успоставља само за номинативни облик: **неко**; **нико**; **мбј**, мбја, мбје; **који**, -а, -е и сл.

Уколико се заменица употребљава у именичкој служби, та њена употреба представља се као посебно значење: **мој** ... **5.** (у именичкој служби) **а.** м мн. *особе блиске лицу које говори (породица, родбина, пријатељи и сл.)*. – Моји још ништа не знају ... (Трифк. К. 2, 8). **б.** јд. *муж, супруг говорног лица; уопште мушка особа блиска лицу које говори позната саговорнику*. – Мој ми каже да ће ових дана доћи неки Влах (Шапч. 11, 242).

3.4. Бројеви

Припадност врсти речи део је дефиниције и за класу бројева, нпр.: **два**, две ... *основни број за једну јединицу већи од један, који се обележава цифром 2*; **други**, -а, -о ... *редни број који одговара основном броју два*.

И за бројеве се наглашава употреба у служби друге врсте речи, нпр.: **један** ... **4.** (често у им. служби) *који је без друштва, без икога, сам, једини*. – Увидех да сам један ... и осетих страх пред том празнином (Ћос. Б. 2, 129).

3.5. Глаголи

Глаголске одреднице наводе се у инфинитиву, затим се наводи (цело или скраћено) прво лице једине презента, у загради се евентуално наводе облици из парадигме у којима се јављају акценатска или морфолошка одступања (у односу на акценат и облик одреднице), затим ознака вида¹⁷ и квалификатори у вези са употребном и стилском вредношћу.

¹⁷ За двовидске глаголе ставља се квалификатор свр. и несвр. (нпр. *акцентовати, блонбирати, демантовати, жртвовати*). Велики је број оваквих глагола у РСАНУ, по нашој грубој процени има их око 2.000.

Најпре се, под одељком обележеним римским бројем један, обрађују примери за нереклексивну употребу, а затим се, под одељком два, обрађују примери реклексивне употребе. (Неки глаголи имају само нереклексивну, односно само реклексивну форму, нпр. *доћи*, *бојати се*).¹⁸

Оно о чему треба посебно водити рачуна јесте то да се глаголи у реклексивном облику у српском језику користе и у деагентизованим, обезличеним реченицама, и то у реченицама с безличном конструкцијом (формираним од непрелазних или факултативно прелазних глагола, нпр.: *О томе се много прича*; *Овде не сме да се пеца*), као и у реченицама с реклексивним пасивом (*Та песма се лако памти*).¹⁹ Примери овако употребљених глагола обрађују се под нереклексивном формом.

3.5.1. Утицај валенце предиката на значење

Обрада глагола и утврђивање глаголских значења изискују посебну пажњу, будући да глагол у личном глаголском облику има улогу централног реченичног члана – предиката. Његова валенца условљава број и врсту других главних чланова реченице, такозваних аргумената (субјекатски, објекатски и др.), и утиче на формирање реченичних модела.²⁰

Ако је предикат нулте валентности, дакле ако не отвара место ниједном аргументу, реченица ће бити безлична: *Свиће*; *Разданило се* (карактеристика ових реченица јесте то што је глагол у неутралном, имперсоналном облику – 3. лицу јединине).

Ако је предикат моновалентан, формираће тзв. субјекатско-предикатски модел (*Деца уче*). Треба водити рачуна о томе да се неке субјекатско-предикатске реченице у српском језику на формалном плану изражавају као реченице без субјекта (*Певам = Ја певам*), али заправо је реч о субјекатско-предикатским реченицама, будући да је глагол у конгруентном, персоналном облику.

Двовалентни предикати осим за субјекатски аргумент отварају место и за објекатски – *Дете једе јабуку*, *Иван личи на оца*,²¹ а тровалентни

¹⁸ Постоји читав низ случајева у вези с реклексивном и нереклексивном формом, а начини њиховог лексикографског представљања описани су у Упутствима (чл. 295–299). Ми се њима овде нећемо бавити, а односе се, између осталог, на случајеве када глагол има исто значење и у реклексивној и у нереклексивној форми: нпр. беласати (се), буђати (се), када се „одмах у одредници може ... показати и повратна форма, стављањем заменице 'се' у заграду, са примерима за обе форме” (Упутства, чл. 297).

¹⁹ Више о овим конструкцијама в. у Станојчић и Поповић (2012: 250).

²⁰ Више о томе в. у Ружић (2005: 478).

²¹ Двовалентни су сви рекцијски глаголи, без обзира на то да ли су прелазни или непрелазни, па тако и прави и неправи објекат могу бити у функцији другог аргумента (више о томе в. у Ружић 2005: 524).

осим директног објекта захтевају и индиректни – *Ана је другу поклонила књигу*.²²

У овом случају говоримо о предикатима, а не о глаголским лексемама, будући да једна иста глаголска лексема може оформити предикате различите валентности – авалентне (*Грмело је*), моновалентне (*Пушке грме, небеса се ломе!* (Њег. 2, 105)), двовалентне („*Коња, коња!*”, *грми ага* (Маж. И. 1, 43)). Очигледно је да промена валенце предиката указује на значењску промену и требало би да речници то и покажу.

Међутим, треба бити обазрив и имати у виду то да је у српском језику могуће изоставити објекат (објекатски аргументски израз) уз извесне прелазне (дакле, двовалентне) глаголе у референцијалној, конкретной временској употреби: *Мама сад меси, а тата чита*, као и у квалификативном значењу: *Он пије; Та жена краде*.²³ Употребу, односно изостављање објекта уз овакве глаголе (односно поједине семантичке реализације тих глагола) не треба схватити као сигнал значењске промене, већ само као конструкциону могућност.

Да резимирамо: појава, односно одсуство објекатске допуне уз поједине реализације неког глагола може бити сигнал новог значења, али то правило не треба узети без резерве.

3.5.2. Представљање глаголске рекције у речницима српског језика

Термином глаголска рекција означава се десна глаголска валенца. Под рекцијским допунама глагола подразумевају се глаголске допуне (прави и неправи објекти). Рекцијски глаголи могу бити прелазни и непрелазни (в. Станојчић и Поповић 2012: 245–246).

Што се категоријалног обележја прелазности глагола тиче, став (образложен у Упутствима²⁴) у РСАНУ је такав да га не треба посебно, квалификатором, истицати, јер се сматра да је то могуће уочити на основу дефиниција и примера, будући да један исти глагол може конституисати предикате различите валентности.²⁵ Категоријално обележје прелазности не обележава се експлицитно ни у РМС, нити у РСЈ, из истих разлога.

²² Неки синтаксичари издвајају и четворовалентне предикате, какви су они који осим директног и индиректног објекта захтевају и трећу допуну, која означава инструмент којим се радња врши: *Петар пише писмо пријатељу наливпером* (исп. Ружић 2005: 526–527).

²³ Више о могућностима неексплицирања објекта в. у Ружић (2005: 505, 534).

²⁴ „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или непрелазни – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види из примера” (Упутства, чл. 300).

²⁵ Овакав став подржава и М. Стевановић (1982: 292).

У неким руским и енглеским речницима информација о прелазности глаголских лексема (и сублексема) експлицитно се наводи и квалификаторима. На пример, у руском МАС користи се квалификатор *перех.* (*переходный*), али не и *неперех.* (дакле, назначава се само маркирана категорија), док се у енглеским речницима ОЕД и МЕД користе квалификатори *trans./intr.*, односно *transitive/intransitive*.

Како истиче Д. Гортан-Премк, глаголски род није системски обрађен ни у једном описном речнику словенских језика. Она каже да је то „и разумљиво с обзиром на то да је глаголски род у неким случајевима више синтаксичка, а мање лексичка категорија ... Из методолошких поступака спроведених у Речнику САНУ може се закључити да се транзитивност и интранзитивност схватају као елементи лексичког глаголског значења за чије је обележавање довољна ... лексикографска дефиниција” (Гортан-Премк 1980: 110, у фусноти).

Што се рекције тиче, допуна се експлицитно наводи онда када је њено постојање, односно одсуство, услов за реализацију неког значења. Допуна се, како истиче Д. Гортан-Премк, наводи када је синтаксичка функција *ограничено слободна* и када је *задата, унапред одређена*.

Примењено на глаголске лексеме, *ограничено слободна синтаксичка функција* односила би се на случај када „присуство или одсуство некога члана омогућава одређену семантичку реализацију” (1997: 56), на пример, када се одређено глаголско (под)значење реализује искључиво с неком допуном, односно без икакве допуне.

Ауторка то илуструје примером глагола *започети*, који своје примарно значење (*приступити неком послу, отпочети вршити неку радњу, почети; решити се на извршење нечега, предузети*) реализује само у присуству допуне (која може бити различитог типа и облика: то може бити глагол у инфинитиву или конструкцији *да* + презент, односно именица у акузативу: Оде доле ... и започме *викати*; Она се жури ... *да* што прије *започне* с продајом; Али прије него ли започмемо *тај озбиљни рад*...). Једно од секундарних значења тог глагола условљено је, међутим, одсуством било какве допуне (1997: 57). Исп., на пример, значење у РСАНУ представљено под бројем 2: *показати прве знаке настајања, указати се, појавити се; настати, наступити*. – Коначио под јелом зеленом / Док бијела зора започела (НП Вук 1, 313).

Задата синтаксичка функција односи се на случај кад је за реализацију одређеног значења неопходна тачно утврђена, унапред задата допуна (задата и што се тиче типа допуне и њеног облика). Ауторка то илуструје примерима глагола *доћи*, који уз допуну у облику предлошко-падежне конструкције *на* + акузатив има значење ’закључити, смислити, сетити се (онога што је исказано акузативом)’, нпр.: *Како сте дошли на то...*;

допуна у облику *до* + генитив омогућава реализацију значења 'набавити, прибавити (нешто), домоћи се (нечега)', нпр.: *доћи до соли*; у безличној конструкцији са логичким субјектом у дативу овај глагол добија значење 'обузети, споасти (о жељама, потребама)', нпр.: *Дошло јој је да гласно завиче од жалости*. Како истиче Д. Гортан-Премк, највећи број секундарних значења реализује се са ограничено слободном синтаксичком функцијом, док се са задатом реализује „невелик број секундарних значења” (1997: 57–58).

Поступак приликом навођења допуна је такав да се она наведе испред дефиниције, и то у виду заменице за лица или ствари у одговарајућем падежу, односно предлошко-падежној конструкцији, нпр. *некога, нешто, нечим, о нечему* и сл. На пример, за значење глагола *доћи* поменуто у пасусу изнад, допуна се представља овако: (до нечега) *набавити, прибавити (нешто), домоћи се (нечега)*.²⁶

У РСМ и РСЈ поступа се слично, мада принципи навођења допуна нису сасвим уједначени. Ево шта о навођењу глаголске рекције у РСЈ каже М. Николић, главни уредник тог речника: „Глаголска рекција често је означена експлицитно (нпр. **изборити**, изборим свр. (нешто); **клатити**, клатим несвр. (нешто, нечим); **нагнати**, -ам свр. 1. а. (кога на нешто) или у оквиру дефиниције (нпр. **мити**, мијем несвр. *умивати, прати водом (некога или део тела)*). Додатне информације о глаголској рекцији пружају примери наведени после дефиниције: **клепнути**, -нем свр. 1. *ударити, лупити, треснути (некога)*: ~ по глави, ~ по образу” (РСЈ: 9).

3.6. Прилози

Уз прилошке одреднице ставља се граматички квалификатор *прил.* Као одреднице дају се прилози потврђени грађом; успостављају се и прилошке одреднице којих евентуално нема у грађи, а као одредница постоји придев који им је у основи (**модрикаво** прил. ... (успостављено према модрикав)). Додуше, у РСАНУ чешће је засведочен обрнут случај – да се према прилогу успостави придев ког нема у грађи, нпр. **искушењачки**, -а, -о *који се односи на искушењаке* (успостављено према прилогу искушењачки).

Компаратив се наводи само ако је компарација неправилна и ако постоје акценатска и морфолошка одступања (**зло** прил. (комп. горе)); **дуго** прил. (комп. дуже и дуже, дужље и дужље).

²⁶ У загради испред дефиниције, обичним слогом, наводи се допуна глагола који се дефинише, док се допуне глагола који се користе у дефиницији, уколико се наводе, наводе курзивом.

3.7. Предлози, везници, узвици и речце (партикуле)

Упутства за израду РСАНУ прилично су штурa кад је реч о обради предлога, везника, узвика и партикула. Уз предлошке одреднице ставља се квалификатор *предл.*, уз везничке *везн.*, уз узвичке *узв.*, осим уколико реч *узвик* није део дефиниције, што се препоручује у Упутствима²⁷ (*узвик за изражавање...*). Што се партикула тиче, имају се у виду само тзв. старе партикуле, *-бо*, *-дер*, *-кар*, које се употребљавају уз неке друге речи за посебно истицање, нпр. *дедер*.

У првим томовима РСАНУ, као ни у РМС, речце се нису издвајале у посебну врсту, или су се представљале као секундарна значења прилога и везника. Чини се да заслугу за њихово издвајање у посебну врсту речи треба приписати М. Стевановићу: „Научна је заблуда да речце не чине никакву посебну врсту речи, већ да су и по функцијама оно што су по пореклу и по облику своме, углавном прилози или везници. И та је заблуда и стручњаке – лексикографе заводила да и у најновијим речницима речи као *валда* и *сигурно*²⁸ обележавају само ознаком прил.” (Стевановић 1982: 291).

Превирање је уочљиво и код лексикографског представљања хомоформних везника и речца (*на*, *нека*, *ни*), које се врши на три начина. Најпре ћемо представити те поступке, а затим ћемо изнети своје мишљење о томе који би начин био најбољи. У неким случајевима хомоформне лексеме наводе се тако што се у оквиру полисемантичке структуре једне лексеме као основно наведе значење које припада једној врсти речи, а као једно од секундарних значења (обично последње) оно које одговара употреби у некој другој синтаксичкој функцији (исп. лексеме *кад*, *али*, *и*, *нити* у РСАНУ), обично с дефиницијом типа: *у везничком значењу* или *у прилошкој служби*. Такав поступак у складу је са принципима изнетим у Упутствима (Упутства, чл. 313).

Друга варијанта, такође предложена у Упутствима (чл. 313), јесте она која се односи на случај „кад реч одиста припада двама категоријама, те је треба показати у два одредницама” (исто). Овакав поступак примењен је, на пример, за прилог и предлог *близу*, две одреднице обележене су степеновањем, чиме се показује да је реч о хомонимима.

Трећа варијанта јесте да се припадност различитим врстама речи представи у различитим одељцима лексикографског чланка, уз одвајање

²⁷ В. Упутства (чл. 311).

²⁸ Ове су одреднице у РМС квалификоване као прилози; и у РСЈ је лексема *сигурно* у функцији речце представљена као пето значење прилога: *по свој прилици*, *вероватно*, *јамачно*. – Сигурно има нешто на уму. Сигурно је добра девојка.

римским бројевима. Такав је поступак, на пример, примењен у обради лексема *нека*, *ни*.

Наше је мишљење, а чини нам се не само наше,²⁹ да би најбоље решење било представити сличне лексеме као посебне одреднице,³⁰ али без степеновања карактеристичног за хомониме, будући да хомоними не могу бити речи различите врсте (исп. Тафра 2005: 114; Драгићевић 2007: 320).³¹

4. Граматички показатељи као методолошка средства за идентификовање нових значења

Еткинсова и Рандел (В. Т. Sue Atkins, Michael Rundell), аутори *Окسفфордског приручника практичне лексикографије*, говоре о томе шта је основни лексикографски задатак и каква је његова природа. Као један од основних задатака у лексикографији истичу идентификовање и описивање појединих значења вишезначних речи (ове речи обично су и високофреквентне). Подсећајући на добро познату чињеницу да не постоји потпуна сагласност о томе шта све нека реч може да значи, као ни о томе која све значења треба издвојити, аутори закључују да „лексикографи морају да описују нешто чија природа није сасвим јасна” (2008: 264). У прилог томе говоре поређења речничких чланака за исте одреднице у разним речницима сличног типа и обима.

Подела речи на значења, која се у речницима нумерички обележавају, понекад на кориснике оставља утисак прецизне и јасне поделе, без прелазних случајева. Међутим, свако ко се бави изразом (описног) речника зна колико је понекад тешко одредити границе неког значења, као и то да се понекад значења преливају једно у друго (нису дискретна, већ континуална).

---

²⁹ Рекли бисмо да је такво решење заступао М. Стевановић, иако се није сасвим експлицитно изјаснио о томе: „Многи везници имају и функције речца у језику. А будући да су ове често с везницима истог порекла, и тада визуелно истог облика, мада су ортоепски, као акцензоване речи, различне од одговарајућих везника, према њима и обликом, значи друге речи ... па се поставља питање не треба ли их онда у речницима давати као посебне одреднице. Али нас за ову прилику узета тема не обавезује да дајемо одговор на њега, иако имам своје мишљење о томе” (Стевановић 1982: 296). Исп. и Тафра (2005: 113).

³⁰ Такав поступак предложили смо за обраду речце и везника *нак* (Марковић 2011: 575).

³¹ Ово питање спада у област која за лексикографију није једноставна, наиме у област разграничавања полисемије од конверзије (више о томе в. у Драгићевић (2007: 142–144)). Б. Тафра примећује да је „problem konverzije za leksikografiju nešto širi nego za gramatiku jer se gramatika ne mora baviti pojedinačnim slučajevima, a leksikografija mora” (2005: 113).

Многи лексикографи, након година искуства, интуитивно могу да издвоје поједина значења речи које обрађују. Међутим, како истичу Еткинсова и Рандел, интуиција никако не би требало да буде и једини ослонац (2008: 275). Аутори указују на то да познавање лингвистичких теорија и неких практичних поступака у идентификовању значења обављање лексикографског посла чини поузданијим, више научно утемељеним, а мање интуитивним (исп. Еткинс и Рандел 2008: 275–307). Познавање принципа по којима је организован лексикон, као и механизма регуларне полисемије (лексичке метафоре, метонимије и синегдохе) свакако ће омогућити оно што се назива *системским приступом лексикографији*, а као резултат пружити боље речнике.

Што се тиче практичних поступака који су важни за успешно идентификовање појединих значења речи, Еткинсова и Рандел указују на то да су поједина значења често повезана са одређеним лексичко-граматичким окружењем. Ти лексичко-граматички показатељи, узети заједно, чине методологију која олакшава идентификовање значења речи (2008: 296, 299–307). Ми ћемо поменути оне показатеље који су повезани са граматицом (лексичко-граматичко и синтаксичко понашање речи, колигационе склоности лексема), као и оне који могу бити од помоћи када граматички показатељи нису довољни за идентификовање појединих значења (рестрикција селекције):³²

- лексичко-граматичко и синтаксичко понашање речи
- рестрикција селекције
- колигационе склоности лексема.

4.1. Лексичко-граматичко и синтаксичко понашање речи

Готово свака промена у граматичком понашању неке речи доводи до значењске промене.

Поменули смо да се градивне и апстрактне именице, иначе небројиве, често користе у множини, што је сигнал новог значења (т. 3.1.2). Уз то, видели смо да се неке именице поприложе, изгубе парадигму (т. 3.1.3). Неки се придеви у одређеном значењу вежу само за један род (т. 3.2.1), односно само за један од два вида, ако разликују вид (т. 3.2.2), а неки се поимениче (т. 3.2.3).

Другачији синтаксички обрасци у којима се реч јавља такође указују на различита значења. На пример, придев *veшт* у РСАНУ у основном значењу поткрепљен је примерима атрибутске употребе и дефинисан

³² Осим наведених показатеља, аутори помињу и колокације (Еткинс и Рандел 2008: 301–303), али се ми њима, будући да су везане претежно за семантичка својства речи, нећемо овде бавити.

који зна, уме, који има спретности, способности, умешан, спретан (Од вјешта ловца плаши се лисица (НПосл Вук)). Међутим, када се уз овај придев користи допуна *нечему*, *у нечему*, *око нечега* (у том случају придев се чешће употребљава у предикату), он има значење *који нешто добро познаје*, *који се у нечему добро сналази*, *вичан*, *сигуран* (Наши сељаци су били вешти бродовима (Кост. К. 2, 190)).

Један од показатеља синтаксичког типа поменули смо када смо, у тачки 3.5.1 овог рада, говорили о утицају валенце предиката на значење. Укратко, чињеница да се исти глагол може употребити и без допуне и са њом најчешће указује на то да је реч о различитим значењима. Поменули смо и то да је за реализацију неких значења неопходан тачно утврђен тип и облик допуне (тачка 3.5.2).

Ако се неки глагол увек реализује у истом моделу (субјекатско-предикатском, или субјекатско-предикатском са објектом), потребна су и нека додатна контекстуална обележја како би се лакше утврдиле разлике у значењу. У том случају од помоћи може бити рестрикција селекције.

4.2. Рестрикција селекције

Рестрикција селекције или селекциона рестрикција односи се на ограничења у спојивости предиката и његових субјекатских и објекатских аргумената, као и придева и речи које они одређују. Реч је о уопштеним семантичким својствима језичких јединица које се могу наћи у функцији субјекта, односно објекта неког глагола, као и придева и њима одређених речи.³³ Најпре ћемо погледати на који начин рестрикција селекције може бити од помоћи приликом одређивања глаголских значења, а затим и придевских.

На основу припадности лексема у функцији субјекта, односно објекта неком семантичком скупу, може се лакше утврдити да ли је реч о једном или више значења неког глагола.

На пример, глагол *летети* у основном значењу (**1. кретати се кроз ваздух**) као субјекат има именице које означавају птице или инсекте, дакле животиње које лете. Ако се у функцији субјекта нађе именица (или заменица) која се односи на човека, то је сигнал новог значења, у РСАНУ представљеног под **3. а. возити се, путовати (авином и сл.)**. – Летели смо до мора авином (Ред.).³⁴

³³ Више о рестрикцији селекције в. у Арте (2001: 98); Еткинс и Рандел (2008: 302–304); Драгићевић (2007: 217).

³⁴ Иако субјекат није експлициран, јасно је, на основу конгруентног облика глагола (*летимо*), да је у његовој функцији заменица *ми*.

Еткинсова и Рандел као пример наводе глагол *ковати* (*forge*), који се у енглеском језику допуњава именицама из две широке семантичке групе – ’документи’ и ’везе’ (’documents’, ’relationships’). Глагол *ковати* у српском језику у основном значењу допуњава се именицама којима се означавају *метали, предмети од метала и сл.*; ако се у функцији допуне нађе именица *коњ*, нпр., јасно је да је реч о новом значењу, *поткивати*; или, ако је допуна реч *план*, глагол ће бити дефинисан као *смишљати, правити и сл.*

Што се придева тиче, на основу припадности речи коју придев одређује некој семантичкој групи, могуће је лакше издвојити поједина придевска значења. На пример, придев *подсмешљив*, када одређује неку особу (Нестрпљиви, потсмешљиви Травничани питали су се ... ко покла толике људе по Босни (Андрић 10, 285)), има значење *који се радо подсмева, склон подсмеху, подругљив*; међутим, када се њиме одређују именице из скупине *расположења, осећања* (Јесте ли у то сигурни? – упита ме с некаквом подсмешљивом злобом (Петр. Е. 2, 56)), придев има значење *који је карактеристичан, својствен таквој особи (о расположењима, осећањима)*. Уколико се пак овим придевом одређују нека имена, текстови и сл. (Критика је врло обимна, оштра, потсмешљива и заједљива (Прод. 3, 37)), придев има значење *који садржи, одражава подсмех, прожет подсмехом (о називима, речима, текстовима и сл.)*.³⁵

4.3. Колигационе склоности лексема

Корисно „дијагностичко средство” у идентификацији нових значења јесу и колигационе склоности лексема (*colligational preferences*). Испитивањем колигација и колигационих склоности речи бавио се М. Хои (М. Ноеу), који термин *колигација* користи за означавање односа између речи и граматичког обрасца у ком се та реч појављује, дакле односа који се налази на пола пута између граматике и колокације (Хои 2005: 43).³⁶ Колигационе склоности односе се на склоности неких речи да се претежно јављају у одређеним граматичким облицима, конструкцијама или позицијама у реченици, односно да их избегавају, и често су сигнал новог значења.

На значај Хоијевих испитивања за лексикографију указали су Еткинсова и Рандел: „Просечна бројива именица може се употребити и у једнини и у множини, у свакој позицији у клаузи или реченици. Ако се испостави да се одређена именица никад не појављује у множини, никад у иницијал-

³⁵ Примери и дефиниције за придев *подсмешљив* узети су из речничке секције П-52 (с граничним речима *подсмех–подиумски*), која ће ући у 20. том РСАНУ.

³⁶ Хои истиче да термин *колигација* у том значењу преузима од лингвисте М. А. К. Халидеја (М. А. К. Halliday) (Хои 2005: 42–43).

ној позицији, ради се о очигледној колигацији – уочљивој склоности неке речи према подскупу расположивих граматичких опција” (Еткинс и Рандел 2008: 304–305). Аутори истичу да се колигација може односити на следеће склоности речи појединих врста (наводимо њихов преглед колигационих склоности по врстама речи, а допуњавамо га нашим примерима):

4.3.1. Код глагола, уочљива склоност ка одређеном облику, нпр. императиву, пасиву:

- **носити II. ~ се 8.** презр. *одлазити, торњати се, губити се* (обично у имп., у оштријем изражавању). – Носи ми се из куће! (Наст. 3, 79).
- **оборити 8.** нар. **б.** (обично у имп.) фам. *брзо, живо почети (игру, свирку и сл.)*. – А кад хоће брже да заиграју, обично кажу свирачима: *Обори!*” (Павл. Јер. 3, 146).
- **опростити I. 1. б.** (обично у имп.) у извињавању: *не замери (не замери-те), не узми (не узмите) за зло, немој се (немојте се) љутити, извини (извините)*. – Опрости, морам разговарати с твојим оцем (Пек. Б. 8, 100).
- **торњати се брзо одлазити, губити се** (обично у имп., у грдњи). – Торњај се одмах одавле... (Корајац В. 1, РМС).
- **обезумити II. ~ се 1.** (обично у трп.) **в.** *изгубити свест, онесвестити се, обезнаниити се*. – Крвник ми рече: „Згњечи своје очи!” | Обезумљен сам скоро преда њ клеко ... | И више нисам ништа чуо, знао (Горан 4, 9).
- **обићи I. 1. ђ.** заст. (обично у трп.) *опколити, окружити, опседнути*. – Мајор Цветић извештава да је његово десно крило сасвим обиђено (Павл. Ж. 2, 521).

4.3.2. Код именица склоност ка сингуларној или плуралној форми (в. примере под тачком 3.1.2 овог рада).

4.3.3. Код придева (и прилога) склоност ка форми компаратива или суперлатива у појединим значењима, као и према везивању појединих значења за један род (в. и тачку 3.2.1 овог рада):

- **касни, -а, -о ... 3. а.** (обично у комп.) *који у односу на другу истородну појаву долази доцније, који је настао после онога о коме је (о чему је) реч; који ће тек настати, будући*. – Оне ... приповијести ... не разликују се од кашњих романа ничим неголи формом (Цираки Ф., Виенац 1871, 771). Љубав ... показује касноме потомку, куд су пролазиле стазе дједова (Ђал. 6, 328). **б.** (само у комп.) *који ће доцније постати, бити оно што означава појам уз који стоји*. – Николетину Бурсаћа ... каснијег вољеног командира чете, упознао сам још док је он био само босоноги стођаво Николица Бурсаћ (Ђоп. 16, 5). **5.** (само у суп.) покр. *последњи, задњи*. – Редом Турци себи вежу руке, – | Сви су Турци повезали руке, | Најкашњи је господине бане, | Нема нико, да их бану свеже (НП Корд., 149).

- **лако** прил. **4. а.** (обично у комп.) *без буке, галаме, тихо, једва чујно, бешумно*. – Пст – лакше – беба спава (Ред.). Разговарали се најпре живље, па све лакше и лакше (Срем. 11, 127). Говори лакше (Вас. Д. 2, 134). **б.** (обично у комп.) *полако, споро, без журбе, успорено*. – Ко лакше иде прије дома долази (НПр Врч. 4, 109). Веља [је] устао па хода, час брже, час лакше (Ком., Р. МС–МХ). Лакше, куда сте навалили! Сви ћете доћи на ред (Ред.).

4.3.4. За све врсте речи, уочљива склоност ка одређеној позицији у реченици или клаузи. Речца *пак*, на пример, ретко се јавља у иницијалној и у финалној позицији, најчешће у постпозицији:

- Бијаше [он] сасвим утучен ... Пандур се *пак* церекао потихо (И. Дончевић).
- *Пак* како ћемо сада? настави се разговор под сјеницом у врту (Ј. Јурковић, ГрПСАНУ).
- Ја ћу ти још нешто казати, то *пак*: да и Галички није ништа крив (С. Новаковић).

4.3.5. Склоност речи неких врста (као и фразеологизама) ка појави у негираним конструкцијама:

- **окретати** ... **4. а.** (главу) (обично негирано) *полукружним покретом усмеравати у одређеном правцу (главу) обично показујући заинтересованост, узимајући у обзир нечије речи, обазирати се*. – Марко слуша, ништа не говори, | На шатора не окреће главу (НП Вук 2, 194). Настави Иванка [причу] не окрећући главе (Мат. 6, 19).
- **мрднути** ... **2. а.** *мало се покренути, помаћи, направити мањи покрет (обично у негацији)*. – Нико да није мрдн'о! Ко се макне пуцаћу (Чипл. 5, 42).
- **богзна** прил. ... Изр. ~ **какав**, ~ **како** ... (обично у негацији) *за истицање квалитета, количине, интензитета: нарочит(о), особит(о)...* – И не облачи се она богзна како (Коз. И. 2, 283).
- **издалека** прил. ... **3.** *за исказивање степена, опсега, интензитета онога на шта се односи а.* (обично у негацији, са речцом „ни”, или са речцама које ограничавају значење: „тек”, „бар” и сл.) *у извесној, незнатној мери, приближно*. – Војевање није ни из далека одговорило очекивањима која су у њ полагаана (Нов. 17, 27).
- **непознат**, -а, -о ... **4.** (обично у негацији) *који није присутан, садржан у нечему, који није својствен нечему*. – Особине које су овде изнесене нису сасвим непознате и другим говорима (Белић 4, 175).

4.3.6. Изражена склоност ка избегавању неког облика, конструкције или позиције.

Овај део рада завршавамо констатацијом да РСАНУ врло систематично бележи колигационе склоности које се односе на везаност појединих значења за неки облик или конструкцију (као што се види из наведених

примера, формула којом се то наглашава гласи *обично у императиву, обично у негацији* и сл.), а мање, или готово никако оне које се односе на позициона ограничења.

Колигационе склоности бележе и описни речници страних језика. У руском речнику МАС, на пример, после броја одређеног значења наводи се за који се облик то значење везује. На пример, уз треће и четврто значење глагола *простить* (*опростити*) налази се квалификатор *повел.* (*повелителное наклонение*, заповедни начин) и наводи се друго лице једнине и множине императива, **прості(те)**, чиме се наглашава да се дата значења реализују само у другом лицу (једнине и множине) императива.

У енглеском речнику MED такође се истичу колигационе склоности. На пример, пре дефиниције глагола *acquit* (*ослободити оптужбе*) назначено је да се у том значењу глагол користи обично у пасивним конструкцијама [*usually passive*].

5. Закључак

У дескриптивним граматицама описане су многе језичке појаве и неопходно је ослањати се на њих при изради описних речника. Али у граматицама таквог типа свакако не могу бити описане све појаве с којима се лексикографи срећу у свом послу, будући да се „граматика бави општијим појавама, а лексикологија појединачним” (О. Јесперсен, према Пипер 1988: 11). С друге стране, лексикографи, због природе свог посла, не могу бити подједнако стручни у свим областима граматице – морфологији, творби речи и синтакси. Ипак, од доброг лексикографа се очекује да буде добро упознат и са граматицом, с једне стране, и са лексикологијом, с друге стране, као и са теоријском лексикографијом, односно металексикографијом, с треће. Чини се да се прави пут ка добрим граматицама и речницима заиста може наћи у интегралном приступу језичком опису.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995:** Юрий Дереникович Апресян, *Интегралное описание языка и системная лексикография*, Москва: Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Артс 2001:** Bas Aarts, *English Syntax and Argumentation*, Hampshire – New York: Palgrave.
- Гортан-Премк 1980:** Даринка Гортан-Премк, „О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику”, *Наши језик*, књ. 24, св. 3, 107–114.

- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Еткинс и Рандел 2008:** В. Т. Sue Atkins and Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Марковић 2011:** Александра Марковић, „Речца пак у српском језику”, *Српски језик XVI*, 559–578.
- Пипер 1988:** Предраг Пипер, „О граматичком значењу”, *Живи језици XXX*, 1–4, 10–15.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (ред. М. Ивић), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић 1997:** Љубомир Поповић, „Интегрални модел међуодноса синтаксичког система, речника и текстова”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2*, 469–482.
- Поповић 2003:** Љубомир Поповић, „Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 31/1*, стр. 201–220.
- Ружић 2005:** Владислава Ружић, „Проста реченица као синтаксичка целина” [477–571], у Пипер и др. 2005.
- Станојчић и Поповић ¹⁴2012:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1982:** Михаило Стевановић, „Синтакса у лексици”, у: *Лексикографија и лексикологија*, зборник реферата, ур. Драго Ћупић, Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 289–296.
- Тафра 2005:** Вранка Тафра, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тополињска 2002:** Зузана Тополињска, „Шта тражим у речнику?”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 33–37.
- Упутства:** *Упутства за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”*, Институт за српски језик [интерно издање].
- Хои 2005:** Michael Hoyer, *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*, London: Routledge.

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ:

- МАС:** *Словарь русского языка в четырех томах (Малый академический словарь)*, електронско издање, доступно на адреси <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>
- МЕД:** *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford: Macmillan Publishers Limited. (Електронско издање речника МЕД доступно је на адреси <http://www.macmillandictionary.com/>)
- ОЕД:** *The Oxford English Dictionary*, volume I–XII, Oxford University Press, 1933.
- РСМ:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ТСР:** *Толковый словарь русского языка*, у редакцији Д. Н. Ушакова, електронско издање доступно на адреси <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>